

rial med hjälp av de analysmodeller hon arbetat med. Intrycket att de kvalitativa analyserna ibland blir ytliga kan dock också ha att göra med att analysen av varje verk får relativt lite utrymme, vilket förstås måste bli fallet när det är 24 olika verk som ska behandlas. En annan aspekt som kan bidra till intrycket av ytlighet är Gustafssons val att använda tabeller för att kvantifiera de kvalitativa analyserna. Avhandlingsförfattaren diskuterar och motiverar själv sitt val med att det ger möjlighet att generalisera, att identifiera samband mellan olika typer av strategier och att lättare upptäcka skillnader mellan de båda tidsperioderna. I större delen av fallen fungerar detta väl, men det finns också en tendens att generaliseringarna ibland blir missvisande. I beskrivningen av användande av delegitimerande bildspråk i det äldre materialet visar det sig till exempel att 31 av de 34 förekomster som Gustafsson identifierat kommer från fem texter som utgör en debattkedja. Av dessa kommer 23 ur texter med en och samma författare (s. 144). I detta fall känns det onekligt som att de flesta resultaten i första hand säger något om en enskild författares personliga stil och de specifika förutsättningarna för just denna diskussion.

Ett av Gustafssons resultat när det gäller avhandlingens metodiska syfte är också att det framför allt är svårt att använda sig av begreppet irrationalisering i analyserna. Några direkta motsvarigheter till det som van Leeuwen kallar rationalisering tycks sällan förekomma i delegitimerande syfte i materialet. De strategier Gustafsson undersöker under denna rubrik visar sig snarare passa in i kategorierna "moralisk värdering" eller "rationalisering". Hon konstaterar i stället att det som passar bäst in på hennes definition av irrationalisering är användande av ironi.

Sammanfattningsvis kan sägas att *Pamfletter!* innehåller många intressanta diskussioner och resultat, men att det ibland är svårt att utifrån det material som använts dra några säkra slutsatser om vad som är representativt

och uttryck för en allmän förändring i framställningssättet respektive vad som är direkt kopplat till den specifika politiska situationen, sakfrågan eller till och med den enskilde skribenten. Därmed öppnar avhandlingen upp för många nya frågor och forskningsmöjligheter inom såväl språkvetenskap som retorik och politisk historia.

Annie Mattsson

Helena Hagelin, *Kvinnovärldar och barnamord: makt, ansvar och gemenskap i rättsprotokoll ca 1700–1840* (Göteborg: Institutionen för historiska studier, 2010). 189 s.

Kvinnovärldar och barnamord är en historisk avhandling i det lilla formatet, från inledning till slutsammanfattning rymmer boken runt 150 sidor text. Det är en lättillgänglig bok som tämligen omedelbart för läsaren in i 1700-talets och det tidiga 1800-talets kvinnorelationer. I centrum för framställningen står barnamordsbrotten – men ogifta kvinnors mord på sina nyfödda barn är inte avhandlingens huvudspår. I stället är avhandlingens syfte att undersöka det som Hagelin benämner "kvinnovärldarna" och dessa rekonstrueras utifrån uppgifter i protokoll från barnamordsrättegångar. Hagelins utgångspunkt är att kvinnor har ingått i sociala relationer med andra kvinnor och att varje kvinna innehaft en social position inom kvinnovärlden, som framstått som viktig för henne att upprätthålla. Det var bland annat denna sociala position inom den kvinnliga homosociala gemenskapen som den ogifta kvinnan riskerade att förlora genom graviditeten, menar Hagelin.

Genom att studera de omgivande kvinnornas agerande i deras försök att avslöja graviditeter och barnamord hoppas Hagelin få syn på kvinnovärldarna och hur de fungerat – som gemenskaper för umgänge, vänskap,

maktrelationer och social kontroll. I avhandlingen undersöks vilka roller kvinnor spelade i samband med barnamordsrättegångarna och vad vittnesmålen kan säga oss om relationen mellan kvinnorna. Genom rättsprotokollen undersöks vidare hur ansvar och makt fördelades mellan kvinnor – men också vilken position kvinnogemenskaperna hade i förhållande till det övriga lokalsamhället. Makt framstår som ett nyckelbegrepp i undersökningen, både beträffande makt inom och runt kvinnorelationerna – där tanken är att makt skapas och omskapas i varje möte mellan individer. Man kan fråga sig om barnamordsrättegångar är det självklara valet som ingång till dessa förestälda kvinnovärldar – men Hagelins tanke är att kvinnovärldarnas strukturer bör framträda särskilt tydligt när de ifrågasätts och utsätts för en sådan utmaning som ”barnamordskriserna” bör ha utgjort. I undersökningen analyseras mer detaljerat material från 45 barnamordsrättegångar som ägt rum mellan åren 1706 och 1841. 23 av fallen härrör från 1700-talet och 22 från 1800-talet. Dessutom analyseras mer översiktligt 152 utslag från Göta hovrätt från perioden 1790–1834. Undersökningens resultat är kanske inte anslående nya, men framträder tydligt. Inledningsvis visar undersökningen att de anklagade barnamörderskorna i regel tillhörde ett hushåll och alltså ingick i ett socialt sammanhang, vilket indikerar att graviditeten på olika sätt kan ha utgjort ett hot mot den befintliga och framtida positionen.

I barnamordsrättegångarna var antalet vittnen tämligen stort, ett tiotal i genomsnitt, och Hagelin finner att kvinnor utgjorde drygt hälften av vittnena i de 45 rättsfall som granskats ingående. Dessutom var de kvinnliga vittnena aktivare än de manliga. Det var kvinnorna som innehade verkliga kunskaper om händelsen som de kunde redogöra för i rätten. Det var kvinnor som verkat drivande för att graviditeten skulle avslöjas och som, när graviditeten trots allt följdes av ett misstänkt barnamord, agerade i saken. De gifta kvinnor-

na utgjorde majoriteten av de kvinnliga vittnena och var till övervägande del grannhustrur, därnäst utgjordes de kvinnliga vittnena av den anklagades matmoder och moder. Alla kvinnliga vittnen vittnade om den anklagades rykte ochandel och kunde redogöra för brotten. En ogift pigas vittnesmål värderades som lika viktigt som en hustrus även om vittnesmålen avspeglade olika ansvarsområden och ansvarsomfattning. Genom de kvinnliga vittnesmålen framträder en bestämd ordning och en social gemenskap mellan kvinnorna. Undersökningen visar att graviditeter och angränsande frågor om den sexuella kontrollen tillhörde kvinnovärlden och därmed också var dess ansvar. Om en ogift kvinna visade tecken på graviditet var det matmoderns uppgift och ansvar att ställa frågor och skaffa sig information. Husbonden och matmodern var skyldiga att veta vad som försiggick i hushållet och det var matmoderns uppgift att hålla uppsikt över pigorna. Dessutom var graviditeter och födselar generellt de gifta kvinnornas ansvarsområde där de förväntades ha kunskaper. Om matmodern inte axlade sitt ansvar och avslöjade graviditeten grep andra kvinnor in och ställde frågor. Misstänkarna framfördes till den havande pigans matmor, eller till hennes egen moder om kvinnan var hemmaboende. Det gällde att göra den kvinna uppmärksam på situationen som innehade ansvaret för hushållet. Det talades följaktligen om hur matmodern skötte sin uppgift som övervakare. I rättegångarna var matmodrarna noga med att framhålla att de förhört sig om pigans tillstånd och att de gjort vad de kunnat för att avslöja graviditeten och stävja barnamord. I vissa fall var det även matmodern som gjorde anmälan om barnamordet.

Ansvarsfördelningen vid barnamord illustreras tydligast i ett exempel där brottet begåtts inom självaste länsmannens hushåll. Även här var det länsmannens hustru som agerade och genomförde förhören med pigan och eftersände prästen. Hon hade ansvar för undersökningen medan husbonden inte agerade

alls. Inte bara gifta kvinnor utan även pigor kunde involveras i händelsen, men de agerade då oftast på begäran av matmodern, även om det hände att pigor agerade på egen hand. Anmärkningsvärd är den roll som matmodrar från omgivande hushåll spelade i rättegångarna och i samband med barnamordets uppdragande. Matmodern i den anklagade kvinnans hushåll sände ofta bud efter grannhustrur som slöt upp för att lämna henne sitt stöd och fungera som vittnen till hur hon skötte sitt ansvar som matmoder. Grannkvinnorna kunde närvara och vara behjälpliga vid förhör med den misstänkt gravida kvinnan, de kunde medverka vid bröstmjölkning eller bevittna spåren efter brottshändelsen. Som vittnen representerade dessa kvinnor inte bara sina hushåll utan också kvinnovärldarna i rättsalen, menar Hagelin. De anklagades egna modrar vittnade i 14 av de 45 rättsfallen, men ett genomgående mönster är här att dessa inte agerat särskilt för att avslöja graviditeten eller barnamordet. Hagelin behandlar även skvallrets funktion inom kvinnovärldarna – som förtroendeskapande och som markör för att man litade på varandra och som form för upprätthållande av gemensamma normer. De kvinnor som var föremål för skvallret försköts däremot ut ur gemenskapen. Uteslutandet gav i sig en försmak av vad framtiden som ogift mor kunde innebära.

Hagelins avhandling om kvinnovärldar handlar sist och slutligen om makt. Vad avslöjade då barnamordsrättegångarna om makt kopplad till dessa kvinnovärldar? Hagelin aktualiserar de positioner som forskare intagit i frågan om kvinnors makt kontra underordning och avsaknad av reell makt i tidigmodern tid. Exempelvis har Anna Hansen i sin avhandling *Ordnade hushåll* (2006) framhållit att män och kvinnor haft ett gemensamt ansvar för barn och tjänstefolk och en viss jämlikhet genom att både män och kvinnor ansvarade för viktiga uppgifter i hushållet. Med ansvar följde makt eller jämställdhet. Häremot hävdar exempelvis historikern Rosemarie Fiebranz att kvinnor

visserligen hade viktiga uppgifter inom hushållet men att de prestigefyllda arbetsuppgifterna varit manligt kodade, vilket lett till att kvinnor saknat reell makt i hushållet. Hagelins egen slutsats utifrån denna undersökning av barnamordsbrotten blir att mannen som utövare av den övergripande makten är svår att komma förbi. Men att de områden där kvinnorna framför allt hade makt var i samband med graviditeten, barnafödandet, och till stor del vid sedlighetskontroll och informationsförmedling. Kvinnor hade makt inom områden som berörde kvinnor. Visserligen var det länge brottsligt att inte avslöja pigans graviditet och förlossning men ansvaret förefaller ha fallit uteslutande på matmodern inte på husbonden. Den överordnade kvinnan i hushållet förvaldade ansvaret. Graviditeter och misstänkta barnamord tillhörde kvinnovärldarna. Samtidigt var lägersmålet, havandeskapet och mordet misslyckanden för matmodern, som dock genererade grannhustrurnas empati, stöd och hjälp. Grannkvinnorna var både kontrollinstans och stöd vid barnamordshändelser.

Hagelins undersökning visar således klart att barnamordshändelserna hänfördes till en kvinnovärld eller kvinnlig sfär för att använda ett annat uttryck. Det faktiska ansvaret för att förhindra, eller om detta misslyckades, avslöja barnamordet, låg på kvinnor i ansvarig ställning. Frågan om detta ansvar också genererade makt, tycks besvaras jakande. Hagelin använder avslutningsvis uttrycken "huvudansvaret" och att husbönderna var "underordnade" sina hustrur i dessa fall – och formuleringen att "lokalsamhället hyste tilltro till kvinnovärldarnas förmåga att lösa sin uppgift". Ordet makt förekommer frekvent – "Kvinnovärldarna var förutom social gemenskap också en kontrollapparat och en maktaspekt vars betydelse i samhället inte ska underskattas" säger Hagelin.

Jag är beredd att hålla med Hagelin om "kvinnovärldarnas" existens utifrån min egen forskning om utomäktenskaplig sexualitet

och lägersmålsrättegångar från tvåhundraårsperioden 1680–1880. "Kvinnovärldarna" framträder tydligt även i dessa rättegångsprotokoll och då i synnerhet i förlossningssammanhang. De ogifta mödrar som axlade sin roll – och inte tillhörde den lilla andel som i stundens desperation valde att föda i döljsmål – uteslöts inte ur kvinnogemenskapen. De behövde inte föda sina barn i ensamhet utan bistods av andra kvinnor – dock hårt ansatta av de närvarande kvinnornas närgångna frågor om barnafäderns identitet. Det namn kvinnan uppgav under sina svåraste plågor tillmättes i äldre tid bevisvärde i den kommande rättegången om det förbjudna samlaget. Kvinnovärldens ansvar och kontroll i samband med sedlighetsfrågor framträder således inte bara vid barnamord utan även i de tusenfalt vanligare lägersmålen. Kvinnor har ingått i kvinnogemenskaper med egna verksamhetsområden som baserats på en uppdelning av uppgifter och ansvarsområden inom hushållen. Men om man lyfter blicken något kan man se att det ansvar som här diskuteras och som "kvinnovärldarna" upprätthöll pålagts dem av män. Det var män som agerade i lagstiftande sammanhang och som fattade beslutade som verkställdes av "kvinnovärldarna". Om kvinnorna inte sympatiserade med lagens akt och mening hade de ingen möjlighet att påverka innehållet. "Kvinnovärldarna" utvecklade ageranden som svarade mot plikter de var ålagda att utföra. I tider då barnmorskor ålades att förhöra sig om barnafädernas identitet så gjorde kvinnovärldarna detta. Och i tider då detta förbjöds, upphörde denna kvinnoledda förhörsmetod efter hand. Vid utomäktenskapliga graviditeter beordrades husbondefolk via förordningar att avslöja graviditeten och förhindra att barnet mördades i samband med födseln – och matmödrarna tvingades vidta mått och steg för att undkomma straffansvar, liksom att samla vittnen. Även bröstmjölkningen, med alla dess bottnar, visar sig tydligt i äldre rättsliga material

(Stockholms tänkeböcker från sent 1400-tal) vara uppdrag som ett litet antal kvinnor, sannolikt hustrur till män som ansvarade för ordningen, utförde systematiskt, riktat mot alla ogifta pigor i staden, på uppdrag av stadens styrande män och tillika ibland i sällskap med ordningsmän. Att utföra order är inte liktydigt med makt – i alla fall inte den sortens makt som får utvecklingen att anta en (ny) riktning som man själv önskar. Däremot kan man se att uppdragen kvinnorna utförde skapade hierarkier och maktrelationer mellan kvinnorna och kontrollen hade riktningar. Och självfallet kan kvinnorna ha slutit upp kring lagen för att de sympatiserade med dess moralitet. Och oavsett graden av makt inom "kvinnovärldarna" är den springande punkten kanske just att visa deras existens eftersom de är ett viktigt inslag i vår historia, som visar hur kvinnor levt och agerat och vilka uppgifter och ansvarsområden som länkades till olika kvinnliga positioner.

Mona Rautelins omfattande undersökning av barnamordsbrottet i Finland på 1700-talet, *En förutbestämd sanning* (2009), ger en delvis anorlunda bild av "kvinnovärldarna". Rautelins tolkning blir att rättsprotokollens bild av barnamordet är falsk. I rättsalen pekades barnamörderskan ut som ensamt skyldig, hon påstods ha dolt graviditeten och dragit sig undan, medan det i själva verket var omgivningen som svikit och den sociala kontrollen som brustit. Omgivningens framställning i rätten syftade till att rädda det egna skinnet och undkomma fällande dom för medansvar. Att de ogifta gravida kvinnorna inte talade vitt och brett om sitt havandeskap framstod även som fullt begripligt i den finska kontexten, menar Rautelin. Alla graviditeter var skambelagda och inte heller gifta kvinnor berättade för omgivningen att de väntade barn. Gifta kvinnor stickade barnkläderna i smyg och hemlighetsmakeriet var stort kring förlossningar i allmänhet. Rautelin förmedlar en helt annan bild av kvinnovärldarna som är viktig i sammanhanget. Kvin-

novärldarna tycks ha fungerat på olika sätt i olika geografiska och tidsliga kontexter. Och ja – de behöver kartläggas.

Marie Lindstedt Cronberg

Johanna Ilmakunnas, *Kartanot, kapiot, rykmentit: erään aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2011). 524 s.

Det är otroligt vilka spännande människoöden döda siffror kan förmedla när en skicklig och beläst forskare gör sig förtrogen med dem. Räkenskapsböcker, kvitton och diverse ekonomiska handlingar har blivit levande i Johanna Ilmakunnas rikhaltiga undersökning om ägandet, konsumtionen och den kosmopolitiska livsstilen i bröderna Carl och Axel von Fersens familjekrets i 1700-talets Sverige. Ilmakunnas bok är en fint bearbetad utgåva av hennes avhandling från 2009, *Kuluttaminen ja ylbäisaatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa* (Herrgårdar, brudutstyrsel och regementen: en adessläkts livsstil i 1700-talets Sverige). Boken utkommer hösten 2012 på svenska hos Svenska litteratursällskapet i Finland i samarbete med Bokförlaget Atlantis.

Johanna Ilmakunnas undersökning handlar om högadelns levnadssätt under en tidsperiod då den kände sin maktposition hotad och såg sin livsstils legitimitet ifrågasatt. Ilmakunnas undersöker högadelns liv genom den personliga konsumtionen, penninganvändningen i stort och adelns ekonomiska resurser. Hon är ute efter den adliga rationaliteten som trots vissa likheter på ett väsentligt sätt skilde sig från den borgerliga rationaliteten. Inom den borgerliga kulturen lade man stor vikt på ekonomiska investeringar, vinster och framgång samt på sparsamheten som dygd. Från adelns synpunkt var detta galet och oralistiskt, eftersom till exempel sparsamhet inte tjänade de

målsättningar som adeln för sin del strävade efter. Adelskap var förbundet med och till och med förutsatte en viss typ av ståndsmässig konsumtion. Adelns målsättningar handlade om politiskt inflytande, ära och berömmelse, anseende och status.

Ilmakunnas sätt att gripa sig an problematiken kan karakteriseras som mikrohistoriskt så till vida att hon bygger sin argumentation på en noggrann läsning av en släkts, den grevliga ätten von Fersens, bevarade arkivmaterial. Hon granskar omsorgsfullt konsumtion och levnadsförhållanden inom ätten och studerar dess medlemmar och genom giftermål befryndade adliga personer under cirka sju decennier, från 1730-talet till 1790-talet.

Den noggranna läsningen är dock inte lika med närsynt läsning. Genom att studera enskildheter lyckas Ilmakunnas – enligt bästa mikrohistoriska forskningstradition – faktiskt säga någonting nytt och viktigt om det stora: om förhållandet mellan föräldrar och barn, bröder och systrar, make och maka; om resurser och brist på resurser; om stabilitet och spänning i sociala hierarkier; om likheter och skillnader mellan adeln och borgerskapet. Samtidigt illustrerar det hela även konsumtionsrevolutionen och nya konsumtionsvarors tjusning på 1700-talet – och då kan läsaren inte låta bli att föra resonemanget vidare till oss som konsument i det moderna konsumtionssamhället.

Med sin diskussion om det typiska och det exceptionella hos sina huvudpersoner anknuter Ilmakunnas sin undersökning även till en annan aspekt av den mikrohistoriska forskningstraditionen. Trots att Carl och Axel von Fersen var unika individer var de samtidigt på olika sätt typiska representanter för sitt stånd och sin tid. De personifierar två typer av det högadliga idealet: den ene var den galante hovmannen, den andre den ansvarsmedvetne aristokraten. Som karaktärer i det hotade huset utgjorde de exempel på två olika strategier. Den ena förde vidare traditioner från föregående sekel, den